

כתובה בעברית. נושמת עברית.

נאום קבלת 'פרס ניומן' באוניברסיטה העברית בירושלים.
(ג' כסלו, תשע"ה | 24.11.14)

מכובדיי, אורחים יקרים,
אתם אמיצים. הענקתם לי הערב פרס חשוב. פרס ניומן. ואני אסירת תודה לכל אחד ואחת מכם. אני ומנהל סניף הבנק שלי שזה מכבר אמר נואש, וביקש לצרף את קולו... ועל אחת כמה וכמה, בעת השפל הזו של הספרים בארץ; זו שאחרי הצונאמי של "הארבע במאה", טייפון החוק שבעקבותיו, ובין לבין הייבוש המתמיד והאסוני של לימודי הספרות במערכות החינוך. וכעת מה? עלי לשאת דברים. אך מרגע שסופרים זוכי פרסים מדברים על הספרות, וחמור מזה, על ספרותם, קסמו של התוהו החד-פעמי שממנו נבראת ספרות אמת – נשבר. כי מה זו ספרות אמת? מיהם כותביה? וכיצד הם שבים מן התוהו עם משנת כתיבה כדי לחזור ולברוא עולם בראשיתי, בדוי, ואף על פי כן חי ונושם? !
ובכלל, אתה הכותב ספרות אמת, תודעה משוחררת אתה: לא עד מייצג מטעם הספרות, אופנותיה, האסכולות שלה... ולא נתין מציית בעל לשון אוטומטית של מדינה. ועל כן, מדוע תרצה לחזור? ! התוהו הוא גן עדן! אלוהים ונחש ואדם וחווה בגוף אחד, אוכל מעץ ההמרות, וחי ריבוא חיים, ריבוא אפשרויות.
אכן, גן העדן הזה הוא לעתים גיהנום. דחיות, התעלמות, השפלה. ואין סופר שלא טעם מזאת בחייו. בטח סופר אמת. אך מהו הגיהנום הזה כנגד הזכות והאחריות שנפלו בחלקך לשחק בבריאה ולגזור גורלות? ! כנגד המפגש שלי למשל, עם ג'ניפר-סמוקי, גיבורת "בת המקום", ספרי האחרון? ישות בדויה לגמרי. אך המפגש החזיוני? רגע החסד? נחרט ומפרה כמעט מכל מפגש שידעתי אי-פעם עם בן-אנוש... ולא פחות מזה משעבד.

סופרי אמת הם לפיכך אנשים מוזרים. הם חיים בפיצול אישיות, פיצולי חיים. הם מתעוררים בבוקר וקוראים לעצמי הזר שבא עליהם בשמות זרים כאילו נקראו כך מיום לידתם. הם מביטים במראה ומצחצחים את שיניהם של צללים, גלגולים ורוחות רפאים, ואף סורקים את שיערם. או את שפמם וזקנם. משל שינו במחי מחשבה מדמינת אחת את מינם. וכשהם מתיישרים לאכול ארוחת צהריים חפוזה בכדי למהר ולשוב אל הכתיבה, הם מוסיפים לשרת את אותה ישות רודפת בדויה, שפעם גם ציוותה עלי בקול רם: "העבירי לי את המלח, בבקשה!" והנורא או המופלא הוא ששפחתם – העבירה, צייתה... ולא אחת הדבר חזר ונשנה.

זאת ועוד: סופרי אמת יודעים הרבה מאוד על ספרות. כלומר, בעיקר יודעים על איך אסור לה להיות. משמע, יודעים שום דבר. שנים התראיינתי על ספריי אחוזת חרדות. מבלי לדעת מה באמת כתבתי שם, ברומן החדש... דיברתי כפי שהעשן מעיד באוויריות חולמנית על האש, מרחוק. כאילו לא הייתה בי האש כלל. כאילו הייתי רק כלי בעירה. והנה, כשלפני מספר שנים ידיד יקר אמר לי, שבשביל סופרת אני יודעת יותר מדי על ספריי, קרי מודעת לדרש, חייכתי. והרי עד ספרי השלישי, "מישהי צריכה להיות כאן" (1995), ועם כל כמה שאני מתקפת את ספריי שקדמו לו, לא הסכמתי להיחשב בעיני עצמי "סופרת". סופרת?! כך לימד אותי תהליך כתיבת אותו רומן – סופרת חייבת להמציא קודם לכול שפה משלה. עברית משלה. משמע, למחוק את הלשון. כולה. בטרם תעז לכתוב ולו מילה אחת! "המלים חייבות להתאבד", כתב בנימין תמוז ב"הזיקית והזמיר".

בסופו של דבר, וככל שהכתיבה התפתחה, הפענוח, הנשיפה על אבקת הקסם, היה בלתי נמנע. אחד הדברים שתרם לכך היה אי-חלקי במה שמכונה בפרקטיקה הספרותית "הצלחה": לא מכירות גדולות, לא מחקרים, לא תרגומים... תחת זאת, הכבדה וחשדהו הוא שהניח לי להמשיך בדרכי בדיוק כפי שהתחלתי בה עם ספר ביכורי: לדבר עם עצמי והעולם ללא הפרעה. ובה בעת, גם ללא פחד, עכבות וגבולות. איך כתב לי פעם ס. יזהר: שלא תעזי להיבחר לכנסת! אל תבזבי זמן!

הדברים איימו להשתנות בחלקם ב-2009, כשפורסם ספרי האוטוביוגרפי "ורד הלבנון". פתאום נמצאו יותר מצדיק שניים ששיבחו את הרך הספרותי, כאוטי ואחר-מבע כאחיו, אך סוף-סוף אוחז בתעודת זהות מקומית-ישראלית. אומנם, של ישראל שמהצד הלא-מואר של הירח, ואף

על פי כן זהות חושפת, ברורה. ולפתע גם רבו הקוראים. וההכרה. (שלוכת זרוע עם הציפיות...). אלא שכמי שהספרים, והכתיבה שבעקבותיהם, הצילו אותה, הלכה למעשה, לא זו בעבורי משמעות הכתיבה. הכתיבה בעבורי הייתה מאז ומתמיד מוטת כנפיים רחבה. קרי החירות, ככל שיש כזו, בהתגלמותה. והמקום הממשי, כמו גם הריאליזם, שימשו אותי רק כבית נתיבות, מסלול המראה...

הרחיק לכת או נדוד מכל ספריי "בת המקום", שלא אכחיש: באופן מסוים ובשל אי-ההשתייכות, מרצון ושלא מרצון, וכן ובשל אי-התרגום, נכתב מתוך תחושת "הגולה מארצה". סיפור כל-אמריקאי, שדמויותיו אמריקאיות, ולשונו כמתחייב מכך – עברית תרגומית. והנה, כמה טראגי מצד אחד, ומשחרר מצד אחר – שזוהי לשון שאין לה מקור. תרגום שאין לו מקור. ואם כך, גם אין לו שורשים, וגם לא באמת מקום... האומנם? פלאנרי אוקונור, הסופרת האמריקאית, אמרה שהדמיון הוא פונקציה של ידע. ומוסיפה שפחתכם: ושל העזה. ההעזה לא רק לבטל את עצמך מפני אחר שבעצמך, ולבעור באש הכתיבה – כי מי אנו אם לא גלגולים של גלגולים? – אלא גם לשחרר את הכווייה שלך, ולגלגל אותה כעשן, כסיפור. ובתוך כך, להלחים סוגות ועולמות, ולחקור ולנסות.

למה? כי רק ניסוי הכלים התמידי הזה הוא שיאפשר לי לברוא, להיקרא אמן. להתחדש. אך מיהו אמן? סופר? האומנם הוא יכול להיוולד גם להורים שבקושי ידעו קרוא וכתוב? ובכלל, מהי האמנות? היא התובעת מהאמן להיות בן חורין, שפירושו גם בדידות, אחרות – עד כמה היא גמישה? אוניברסאלית? יכולה להתרגם משפה לשפה, לגעת בלבבות, למתוח אופקים, מבלי לאבד את מקור האש החד-פעמית שלה, את כל המינרלים הייחודיים לקרקעית הביצה? ובתוך כך, האם היא באמת מסוגלת לחולל אותו קסם בלתי-מושג, ולאחוז ולאזן בין האין לבין היש? שאלות שהעסיקו אותי למן ספרי הראשון...

לפיכך, ההרחקה ב"בת המקום" – הרחקתי לביצת התנינים שבפאלמס-ואלי, עיירה בדויה שבאורלנדו פלורידה, והמרתי את עצמי לזוג אחיות נוצריות, סמוקי ושרלוט, כמו גם המרתי את תודעתי לתודעתה של מספרת אמריקאית שהיא, אין לטעות, ילידת שכונת שפירא בתל-אביב, לשעבר תושבת בת-ים, רמת גן, גדרה, וגבעתיים בהווה – אינה רק אקספרימנטאליות לשם המשחק הספרותי, חידוד כללי האמנותיים, או פני

המוזרות. אלא היא ההתקרבות העמוקה והכנה מכול לעצמי, לארצי, ללשוני ותרבותי. היא האמת שאני נאבקת עליה כל חיי בספרות, וקודם לכול, של זו, העברית.

ביצה ילידית מסרבת למות, להתייבש, אך גם מסרבת להשתכשך במי האפסיים שגזר עליה גורלה. ותחת זאת היא זוקפת מקור דק גמיש כחוט טבור שמתארך, ומתעופפת גבוה באוויר עד שהיא ציפור ביצות המביטה ממרומים על בית גידולה. ואז, מלאת סקרנות בריאותיה, ואמונה בחיים, ביפעתם, היא עפה הרחק; נראית לעצמה אחרת בכל ומכל נקודה במסע כתיבתה, וכדברי זלדה: תמיד מזו "הנקודה הפנימית שבלב", עד שהיא נוחתת לקנן בביצה זרה, לחכך את הבלתי-אפשרי באפשרי, שרק כך נוצרת ספרות... אבל אז "השם" כבר מולחם ב"כאן", סחופת מתערבבת בסחופת, דרכי מבט בדרכי מבט, והנה כל הספקטרום, וכולו עירוני. עיניים. הכלה. והכול הוא תרגום של מקורותיה שלה. ומכאן הנה, דווקא מכאן הנה, מהלא מתבדל, לא מסוגר, לא מפוחד, ודווקא בעת מכורסמת הדמוקרטיה הזו – כמה חשוב לה, ואולי גם לקוראים, לשאול את שאלות הקיום והמקום מחדש, ובתוך כך, ומתוך המשותף, אולי יעלו גם תשובות, ואולי גם ישובו ויתגלו הפנים...

"ורד הלבנון", זה הרגע לומר, היה חריגה שמן החריגות. רומן שתלה את אחרותי בספרות העברית ברקע אישי-משפחתי-חברתי, שנתן לביצה שם וזהות ומקום. כתובת ממש. אלא שגם הוורד המתחפש לווידוי מפויס-מאחד הזה, היה מה שפרופ' יגאל שוורץ, עורכי מאז, קרא במאמרו על כתיבתי: "טרור כנגד הבורגנות הישראלית בכלל, והספרות העברית בפרט". ובאמת, כאשר פותחים דלת לפסיכולוגיה, ניתן להסביר למוות הכול... הלוא כל נקישה לא צפויה על דלת ביתנו – ובעלי הטוב יעיד – מתקבלת על ידי בתחילה כאילו הנוקש הוא הקצין הנאצי שבא לקחת גם אותי, הניצולה 115055 ב', לטרנספורט, למי שקרא את הרומן, או את הנובלה "ספרא" שב"בת המקום"...

אלא שמה למדנו מזה, במחילה? שאני רדופה? שכל ספריי ודמויותיי אינם אלא שדים בעברי, ושרק מפני שאני מסרבת להתברג, להיתפס, אני שבה ונמלטת מפניהם בעודי משנה פנים, זהויות, תודעות, ונורא מרגיזה בחיי, את כולם... אם כך, לא למדנו דבר! הסיבה/ה-למה חיוניות להיסטוריה של הספרות, למחקר. אינן חשובות לכתיבת הספרות, לצמיחתה, להתפתחותה.

להכלאות ולמוטציות שהן טבע מטבעה. לצורך זה, חשובים הפירות, הזרעים, התוצאה. כל אלו שבכדי להפרות מחדש את האדמה הם נזקקים לרוח, לציפור, לתנועה...

"...שנים רבות עוברות עליהם בציפייה. מי שעתיד לשפר אותם/ עדיין לא בא./ ואז האזוב משגשג, האצות נגרשות והים מגיח וחוזר, / ודומה, הם ללא תנועה./ עד שיבוא כלב ים קטן להתחכך על הסלעים/ יבוא וילך./ ופתאום האבן פצועה..." , ציטטתי ב"בת המקום" את שירה של דליה רביקוביץ', "גאוה", במלואו, כשבספר הוא כביכול מתורגם. ואז המשכתי וכתבתי: "סמוקי" (סמוקי הנוצרייה רפת השכל, המתקשה בשפתה היא, ושעם מותה של גברת סולומון היהודייה אין לה עוד בית), ובכך "סמוקי לא הבינה אותו. לא הבינה דבר. גם כשקראה את השיר בפעם החמישית. חוץ משורה אחת שהזדקרה לעיניה כסלע שחור. שוב ושוב אותה השורה". השורה הפוצעת הזאת, המחליקה ככלב ים קטן אל מתחת לעורה, ויוצרת את הלחמת החסד שבעזרתו היא המוגדרת כ"לא אחראית למעשיה", תיקח אחריות על גורלה, תיצור בית ומשפחה לאהוביה, ותשחרר את האמנות שלה שבדמות כלבי הים שהיא מפסלת, שמקורם במזבלה, בחזרה לביצה – היא השורה, השיר, הספר, היא הכתיבה, שאולי אין לה מקור, ולא אלוהים, אבל יש לה מקום. עמוק בלבבות. בכל הלבבות. או לפחות כך ניסיתי. והיא כתובה בעברית. נושמת עברית.

תודה רבה שוב על הכבוד הרב שחלקתם לי. תודה למשפחת ניומן, לשופטים המכובדים, לדוברים הנהדרים, הפרופ' מנחם בן ששון, ד"ר תמר הס, ופרופ' מירי קובובי ממרחקים, תודה לאוניברסיטה העברית, ולמחלקה לספרות, ולמארגנים המצוינים. ותודה לכם האורחים. היו בטוב.